

Ahmet Caferoğlu'nun Dil Derlemeleri

Belkıs GÜRSOY

Dörtyüzün üzerinde ilmî araştırma ve incelemeleri olan Caferoğlu'nun eserleri şunlardır : Kitâbü'l-idrâk li-lisâni'l-Etrâk, (Abû Hayyan, 1931), Türk Lisani Tarihi Dersleri Tatbikat Nümûneleri (1932), İlk Türk Dilcisi Kaşgarlı Mahmut (1938), Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme (1. Cilt. 1940, 11. Cilt. 1941), Doğu İlleri Ağızlarından Toplamalar 1 (1942), Anadolu Ağızlarından Toplamalar (1943), Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar (1944). Güneydođu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar (1946), Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler (1948), Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler (1951), Türk Dili Tarihi (1. Cilt. 1958, 11. Cilt. 1964), Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü (1968).

Kökü daha da eskilere dayanan 1940-51 yılları arasındaki kesif çalışmalarıyla Anadolu'yu karış karış dolaşarak, XI ciltlik derlemeleriyle bize ilk toplu ve hacımlı folklorik malzemeyi veren Caferoğlu, böylece zengin bir edebiyat âleminin kapılarını açmış oldu. Hemen hemen halk edebiyatının bütün türlerinde malzeme bulabileceğimiz bu eserler, 23 ayrı bölgeden alınmış mesel, tatmaca, mesel vurma, metel, matal, tapbaca, düğün adlarıyla da anılan bilmece grubu, 18 destan, 48 dua, 107 fıkra grubu, 7 hikâye, 42 mâni, 8 ninni, 181 oyun, 29 tekerleme, 738 türkü, 4 yanılmaç grubu ve 141 masal ihtiva etmektedir.

Caferoğlu, yalnız Halk Edebiyatı türlerini kendi bölge ağzıyla zaptetmekle kalmamış; hangi edebî nev'inin, hangi vesileyle ve ne zaman söylenildiğini de belirtmek sûretiyle, mahallî âdetler hususunda da bilgi vermiştir. Eski devirlerin sosyal hayatı ve beşerî münâsebetleri hakkında da ma'lûmât edinebileceğimiz bu derlemlerden bir ramazan mânisi altına şöyle bir dipnot düşürülmüştür :

«Burdur, İsparta, Denizli ve Antalya gibi vilâyetlerde, davulcular ramazan ayı zarfında ahaliyi sahura kaldırmak için, sokak sokak dolaşarak her evin karşısında beyitler söylerlerdi, bu o kadar i'tiyâd hâline gelmişti ki, hattâ belediye muayyen rüsûm mukabilinde ramazan münâsebetiyle her yıl bu hakkı münakaşa ile ihâle ederdi. Her mahalle başına bir lira veriliyordu, sonraları 80-90 ve daha fazlaya ihâle edilirdi. İmtiyaz sahibi davulcu her evin karşısında içinde oturan kimsenin hâline ve mevkinde göre beyit söyleyerek para toplardı. Şimdi bu âdet yasak edilmiştir.» (Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme 1, Aydın Vilâyeti Ağzı, VIII. Bölüm, 1 — Antalya Vilâyeti, Ss. 131-136).

Sivas-Tokat İlleri Ağızlarından alınan bir «Mesel»in söyleniş sebebi şöyle izâh edilmektedir. «Bu meseller bilhassa Yıldızeli'nde gelin getirmek için bir köyden diğer bir köye gidildiği zaman, sancağı şerifi taşıyan bayraktarlar arasında yapılan deyişmede söylenir. Cevaptan âciz kalan bayraktar mağlûp sayılır ve elindeki sancağı dürmeye mecbûr tutulur. Bazan galip ve mağlup taraf arasında ihtilâf çıkar ve kız alınmadan geri dönülür. Bazan da mağlup bayraktarı iki kollu sediyeye bindirip ahali arasında gezdirirler. Boyuna kütük asıp gezdirildiği de olur.» (Sivas-Toakt İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, Sivas Vilâyeti Ağzı, 1. Bölüm, Ss. 56-57).

Sivas-Tokat İllerinde söylenen «Davar Yüzü» Türküsünün söyleniş sebebi de şöyledir : «Kışın davarların kuzulamasından elli gün evvel yapılan bir merasimin adıdır. Bu merasim esnasında grup hâlinde toplanan çocuklar ellerindeki çan ve keleklerle bacaları birer birer dolaşarak bu çanları içeri salarlar. Ve bu türküvü söylerler. Ayrıca kısır gelinler için söylenir. (Sivas Tokat İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, Tokat Vilâyeti Ağzı, 11. Bölüm, Ss. 167-168).

Teknolojik ilerlemeye paralel olarak yavaş yavaş kaybolan folklorik değerler veyâ maddî ağırlıkları dolavisiyle terkedilmeye yüz tutmuş birçok âdetler bugün artık havalisi halkınca bile unutulmakta veyâ unutulmaya yüz tutmaktadır. Bizi biz yapan değerlerimizi ebedileştiren bu derlemelerden birinde İzmir ve dolavlarında yaşayan ve Anadolu'nun birçok yerlerinde de hâlâ geçerliliğini koruyan «gelin hamamı»ndan bahsedilir : «Bu türkü vaktile İzmir'de gelin hamamında söylenmekte idi. Hamam ustaları omuzlarında tuttukları dümbelekle, gelinin etrafında üç def'a dolaşırken işbu şarkıyı söylemekte idiler. Bu merasimde gelinin peştemalini hamam

ustası alır ve ustanın boynuna birkaç arşın basma konur. Gelinin başına ise telli duvaklı takılır. İki genç kız gelinin elinden tutarak havuzun etrafında dolaştırır. Gelinin annesi kızının başına arpa, buğday, para ve buna benzer şeyler serper. Hamam bittikten sonra, gelin elbiselerini giyerken yine gelinin annesi, mevsimine göre kuru veyâ yaş meyve ikram eder. Tanıdık hamamcı da kendi tarafından şerbet ikram eyler. (Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme 1, İzmir Vilâyeti Ağzı, VI. Bölüm, S. 99).

Âşıkların atışmasından Yörük-Terökeme ağızlarına kadar çok geniş bir sahaya yayılmış olan Halk Edebiyatı malzemelerinde adları efsânelere konu olmuş eşkıyalara, âşıklara yer verilerek, bunların halk muhayyilesi ile beslenmiş hikâyelerinden bahsedilir. Bir destan, bir ağıt, bir özel isim arkasından başka kaynaklarda zor rastlayabileceğimiz bir izâhata yer verilir. «Dervişoğlu-Karârî Değişmelerinden» adlı bir parçanın altında şöyle bir not bulunmaktadır : «Kavalcı Recep Dervişoğlu, Ahlat'ın meşhur halk şâiridir. Vaktiyle Batum'a gitmiş, orada yerli halk şâirlerinden Karârî'ye rastlamıştır. Aralarında bir muhavere cereyan etmiştir. Bu parça o deyiştir.

Derlemelerde yalnız âdetlerle kalınmayarak, bugün için kullanılmayan veyâ belirli bir bölgede kullanılan bir kelimenin izâhına da yer verilir. Çorum Vilâyeti oyunlarına isim olan «çığsak» kelimesini Caferoğlu şöyle izâh ediyor : «Çığsak» kelimesinin asıl anlamı oyunda birisini «hicvetmek, tezyif etmek»tir. Bu yüzden «yüzüg» oyununda söylenen beyitlere bu ad verilmiştir. Aynı kelimededen «çığsaklıca gö du» ta'biri tezyifederek «koydu» ma'nâsındadır? (Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme 11, Çorum Vilâyeti Oyunları, V. Bölüm, Ss. 108-116).

Tarihî hâdiselerin, halk muhayyilesinde türküler, destanlar veyâ diğer edebî nev'ilerle yaşadığını görürüz. Kars Vilâyeti'nde Rus Generali Behbudof için söylenmiş «Behbudovon Vartında» adlı türküye şöyle bir dipnot düşürüldüğünü görürüz : «Rus Generali Behbudof'un zamanında, Kırım Harbi esnasında söylenmiş bir türkü ki 1855 harbine âiddir.» (Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, Yerli Kars Ağzı, VII. Bölüm, S. 156).

Aşık Kerem için söylenmiş bir türkü hakkında da şu ma'lûmâta rastlarız. «Aşık Kerem, eşkıyadır. Erzurum'un Almalar deresindedir. Aslı çerkes olup İran'da, Türkiye'de ve Rusya'da eşkıyalığı ile

şöhret bulmuştur». (Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, Toplamalar, Erzurum Vilâyeti Ağızı, VIII. Bölüm, S. 191).

Görüldüğü gibi titiz bir ilim adamı olan Caferoğlu, sadece derleme yapmakla kalmamış, daha derinlere giderek, kökü belki de Orta Asya Türk Tarihine kadar dayanan birçok âdet ve efsânelere yer vermiştir. İklim değiştirerek, asırların potasında yoğrula yoğrula bugünkü kıvamını bulmuş olan Türk Kültür mirâsını, şifâhî kaynaklardan yazıya geçirerek; kurumaktan ve unutulmaktan kurtarmak millî varlığımız için bir zarûrettir.

Ömrünü kesif bir çalışmayla dolu olarak geçiren Caferoğlu'nu, rahmet ve minnetle yadederken; O'nun açtığı çığırı devam ettirecek genç araştırmacılarımızın var oluşu tesellimiz olacaktır.